

01 Ψηφιδωτό από την Οικία των
Προσωπείων: στην κεντρική
σκηνή ο Διόνυσος ιππεύει
πλαγίως έναν πάνθηρα
ανάμεσα σε δύο Κενταύρους
(© EFA).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

ΔΗΛΟΣ

JEAN-CHARLES MORETTI

Αρχαιολόγος-Ερευνητής, Ινστιτούτο Μελέτης της
Αρχαίας Αρχιτεκτονικής (Institut de recherche
sur l'architecture antique), Εθνικό Ίδρυμα
Επιστημονικών Ερευνών της Γαλλίας (CNRS),
Διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής
Αποστολής της Δήλου

02

03

ΤΟ ΝΗΣΙ

Η Δήλος είναι ο μεγαλύτερος αρχαιολογικός χώρος της Ελλάδας και ταυτόχρονα το μικρότερο νησί της στο οποίο ιδρύθηκε πόλη-κράτος. Βρίσκεται στο κέντρο των Κυκλάδων και εκτείνεται σε μήκος 5 χλμ., ενώ το πλάτος της δεν ξεπερνά σε κανένα σημείο τα 1.300 μέτρα (εικ. 2). Στην αρχαιότητα ήταν λίγο μεγαλύτερη απ' ό,τι σήμερα, δεδομένου ότι η στάθμη της θάλασσας έχει από τότε ανέβει κατά περίπου 2,5 μέτρα.

Το ανάγλυφο του νησιού είναι βραχώδες. Το όρος Κύνθος, με μέγιστο ύψος τα 113 μέτρα, είναι το ψηλότερο σημείο του. Στα βόρεια, μια πεδιάδα που διασχίζει το νησί από τα ανατολικά προς τα δυτικά χωρίζει τον Κύνθο από τον λόφο «Γκαμήλα». Στα νότια, οι πρόποδες του Κύνθου εκτείνονται μέχρι τον λόφο της «Κάτω Βάρδιας». Τα κύρια φυσικά αγκυροβόλια βρίσκονται στη δυτική ακτή, η οποία απέχει μόλις 700 μέτρα από τη γειτονική Ρήνεια. Τρεις κόλποι διαδέχονται ο ένας τον άλλο από βορρά προς νότο: ο Σκαρδανάς, ο κόλπος του αρχαίου λιμανιού που προστατεύεται από δύο νησίδες, και ο κόλπος των Φούρνων.

Η γεωλογική σύσταση του νησιού αποτελείται κατά κύριο λόγο από γρανίτη (70%) και γνεύσιο (25%), ενώ υπάρχει λίγος πωρόλιθος και λίγο μάρμαρο. Όλα αυτά τα πετρώματα αξιοποιήθηκαν κατά την αρχαιότητα ως οικοδομικά υλικά. Ωστόσο, ένα πρόγραμμα που βρίσκεται τώρα σε εξέλιξη δείχνει ότι οι μεγαλύτερες ποσότητες γνευσίου, πωρόλιθου και μαρμάρου που είχαν χρησιμοποιηθεί ήταν εισαγόμενες. Το γρανιτικό υπέδαφος έχει παίξει σπουδαίο ρόλο στην ιστορία της Δήλου. Ευνόησε τον σχηματισμό υδροφόρου ορίζοντα και μιας λίμνης, χωρίς τα οποία το νησί δεν θα μπορούσε να συντηρήσει έναν οικισμό σημαντικού μεγέθους. Ούτε τα χαμηλά επίπεδα βροχόπτωσης που καταγράφονται στο νησί (200 με 400 χλστ. ετησίως) ούτε ο Ινωπός, ένας χείμαρρος διαλείπουσας ροής, δεν θα ήταν αρκετά για να εξασφαλίσουν αρκετό νερό σε έναν πληθυσμό που ξεπέρασε τους 10.000 κατοίκους.

Ο ΜΥΘΟΣ

Οι μυθικές διηγήσεις τοποθετούν στη Δήλο τη γέννηση του Απόλλωνα και της δίδυμης αδερφής του, της Αρτέμιδος. Ο ομηρικός *Ύμνος εις Απόλλωνα* αφηγείται τις περιπλανήσεις της μητέρας τους, της Λητούς, καταδιωκόμενης από τη ζήλια της Ήρας. Η Δήλος συμφώνησε να τη δεχτεί, ύστερα από τον όρκο που της έδωσε η Λητώ — η οποία φαίνεται πως γνώριζε πολύ καλά την ένδεια του νησιού: αν το νησί αποκτούσε έναν ναό του Απόλλωνα, θα το επισκέπτονταν συχνότερα «άνθρωποι πάντες» (στ. 57) και οι κάτοικοί του «θα τρέφονται από άλλων τα χέρια, αφού το χώμα [τ]ου είναι άγονο» (στ. 60). Από την Αρχαϊκή εποχή το ιερό του Απόλλωνα αποτελούσε το κύριο θέλητρο της Δήλου και το ίδιο ίσχυε και κατά την Ελληνιστική περίοδο, όταν ο κωμικός ποιητής Κρίτων χαρακτήριζε τους Δηλίους ως «παράσιτα του θεού» (παρατίθεται από τον Αθήναιο, *Δειπνοσοφισταί* IV, 173 b–c).

02 Ορθοφωτογραφία της Δήλου
(© Iconem - EFA).

03 Ελεφαντοστέινο πλακίδιο
με ανάγλυφη παράσταση
πολεμιστή, πιθανότατα
κυπριακής κατασκευής,
14ος–13ος αι. π.Χ. Βρέθηκε
στα θεμέλια του αρχαίου
ναού της Αρτέμιδος
(Αρχαιολογικό Μουσείο
Δήλου, αρ. ευρετηρίου
B 7069) (© EFA).

04 Γενική άποψη του
αρχαιολογικού χώρου
(© EFA - L. Fadin).

Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης ανάγονται στο β' μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ. και περιορίζονται στα ερείπια κάποιων σπιτιών που ανασκάφηκαν στην κορυφή του Κύνθου. Τα επόμενα ίχνη χρονολογούνται στη Μυκηναϊκή περίοδο και εντοπίζονται στην πεδιάδα, όπου αργότερα χτίστηκαν τα ιερά του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος. Εκεί αποκαλύφθηκαν ταπεινά λείψανα ενός οικισμού και τάφων, στα οποία θα πρέπει να προσθέσουμε τα πλούσια κινητά ευρήματα από την ανασκαφή του αρχαίου ναού της Αρτέμιδος (εικ. 3). Αυτά προέρχονται αναμφίβολα από τάφους και δεν μας επιτρέπουν —όπως εξάλλου και τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που ήρθαν στο φως— να υποθέσουμε ότι το ιερό, που διαπιστωμένα λειτουργούσε κατά τη Γεωμετρική περίοδο, είχε κάποιο μυκηναϊκό παρελθόν.

Οι ανακαλύψεις δεν επιτρέπουν ούτε να πούμε με βεβαιότητα αν η Δήλος κατοικούνταν αδιάλειπτα πριν από το β' μισό του 10ου αιώνα π.Χ. Ωστόσο, ήδη από τον 8ο αιώνα π.Χ., το ιερό το επισκέπτονταν προσκυνητές όχι μόνο από τις πόλεις των άλλων νησιών των Κυκλάδων, αλλά και Αθηναίοι και Έλληνες από την Ιωνία της Μικράς Ασίας. Αυτή η προσέλευση προσκυνητών αποδεικνύεται από τα ευρήματα —κυρίως κεραμική. Θα πρέπει να περιμένουμε το β' μισό του 7ου αιώνα π.Χ. για να δούμε να κάνουν την εμφάνισή τους στα ιερά του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος κούροι και κόρες, από μάρμαρο Νάξου και, αργότερα, από τον 6ο αιώνα π.Χ., από παριανό μάρμαρο. Η μνημειακή αρχιτεκτονική αναπτύσσεται επίσης στο νησί κατά τον 6ο αιώνα π.Χ., κυρίως με τη χορηγία ξένων, εκ των οποίων οι πιο επιφανείς είναι οι Νάξιοι. Οι ξένες παρεμβάσεις δεν περιορίζονται σε προσφορές αγαλμάτων και μνημείων.

04

- 05 Τμήματα του άμβωνα της βασιλικής του Αγίου Κήρυκου που χτίστηκε τον 5ο αι. μ.Χ. (© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 06 Χάρτης της Δήλου σχεδιασμένος από τον φυσιοδίφη J. Pitton de Tournefort το 1700–1701 και δημοσιευμένος μετά θάνατον στο έργο του *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy I*, Παρίσι 1717.

Στο β' μισό του 6ου αιώνα π.Χ., ο τύραννος της Αθήνας Πεισίστρατος διατάζει να απομακρύνουν όλους τους τάφους που βρίσκονταν γύρω από το ιερό του Απόλλωνα (Θουκυδίδης 3.104.1, Ηρόδοτος 1.64), ενώ ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης αφιερώνει το γειτονικό νησί της Ρήνειας στον Δήλιο Απόλλωνα (Θουκυδίδης 3.104.2).

Μετά τους Περσικούς Πολέμους, από τους οποίους η Δήλος δεν επλήγη, η Αθήνα επέλεξε το νησί ως τόπο συνάντησης της πολιτικής και στρατιωτικής συμμαχίας (Συμμαχία της Δήλου) που ιδρύθηκε το 478 π.Χ. για να συντονίσει τη συνέχιση του αγώνα ενάντια στην Περσική Αυτοκρατορία. Το ταμείο με τις εισφορές των συμμαχικών πόλεων φυλασσόταν στον ναό του Απόλλωνα. Η διαχείριση της περιουσίας του ιερού πέρασε τότε στα χέρια των Αθηναίων, οι οποίοι τη διατήρησαν ακόμη και μετά τη μεταφορά του ταμείου στην Αθήνα, πιθανώς το 454 π.Χ., και την κράτησαν σχεδόν αδιάκοπα μέχρι το 314 π.Χ. Η κυριαρχία των Αθηναίων δεν περιορίστηκε στον τομέα της διαχείρισης της ιερής περιουσίας. Το 426 π.Χ. αναδιοργάνωσαν τα Δήλια, εξάgnισαν το νησί από όλους τους τάφους και απαγόρευσαν να γεννιέται και να πεθαίνει κανείς στη Δήλο (Θουκυδίδης 3.104). Το περιεχόμενο των τάφων της Δήλου συγκεντρώθηκε σε έναν βόθρο που βρέθηκε στην ανατολική ακτή του νότιου τμήματος της Ρήνειας, όπου αναπτύχθηκε στη συνέχεια η νεκρόπολη της Δήλου. Το 422/421 π.Χ., οι Αθηναίοι εκδίωξαν τους Δηλίους οι οποίοι μπόρεσαν, ωστόσο, να επιστρέψουν στην πατρίδα τους την επόμενη χρονιά, χάρη σε έναν χρησμό από τους Δελφούς.

Επωφελούμενη από τις μεγάλες ανακατατάξεις στις πολιτικές ισορροπίες που προέκυψαν από την επέκταση του βασιλείου της Μακεδονίας, τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου και την αποδυνάμωση της Αθήνας, η Δήλος

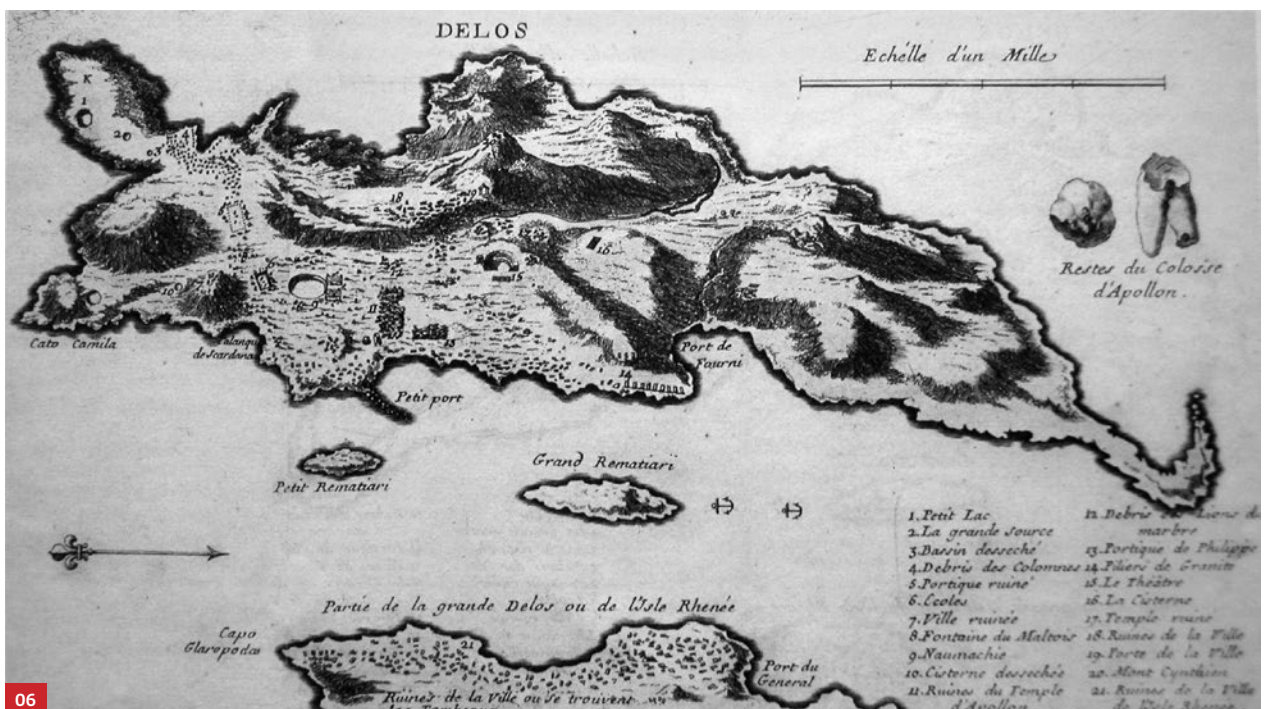

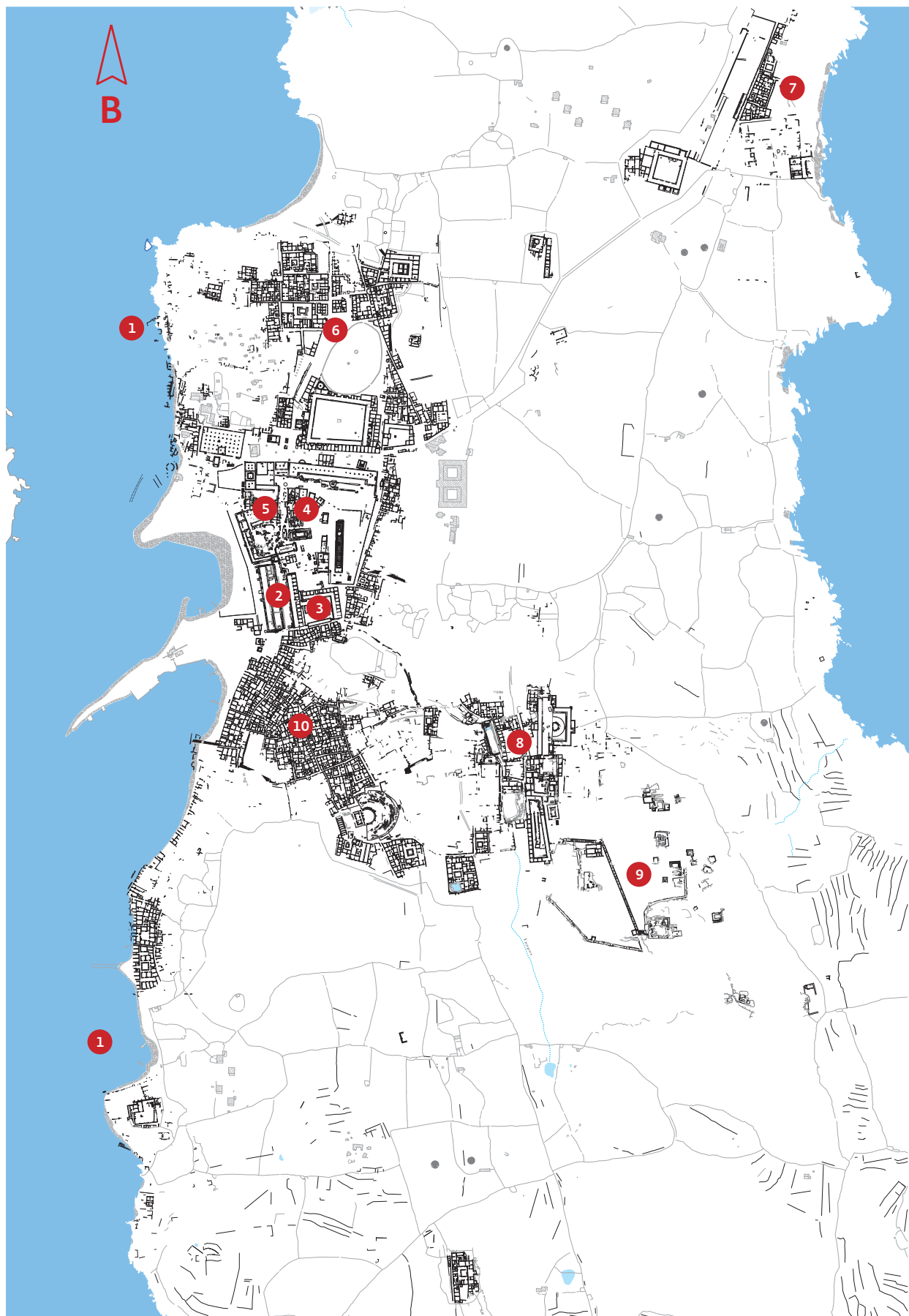
μπόρεσε να ανακτήσει τη διαχείριση της περιουσίας του ιερού του Απόλλωνα το 314 π.Χ. και να γίνει το κέντρο μιας συνομοσπονδίας που συσπείρωνε όλες τις Κυκλάδες, του Κοινού των Νησιωτών. Εγκαινιάστηκε τότε η περίοδος που οι νεότεροι ιστορικοί ονόμασαν περίοδο της Ανεξαρτησίας. Ήταν για τη Δήλο μια εποχή ειρήνης και οικονομικής ευημερίας κατά την οποία η πόλη και το ιερό άλλαξαν ριζικά, κυρίως χάρη στην οικοδομική πολιτική που οι Δήλιοι χρηματοδότησαν με την περιουσία του ιερού του Απόλλωνα και χάρη στις δωρεές μνημείων από τους Αντιγονίδες της Μακεδονίας, τους Λαγίδες της Αιγύπτου και πιθανώς και από τους Ατταλίδες της Περγάμου. Δίπλα στο ιερό του Απόλλωνα, όπου οι βασιλείς εξέφραζαν τόσο την ισχύ τους όσο και την ευσέβειά τους, αναπτύχθηκε το εμπορικό λιμάνι του οποίου η σημασία –τοπική αρχικά– επεκτάθηκε από το β' μισό του 3ου αιώνα π.Χ. στην ευρύτερη Μεσόγειο.

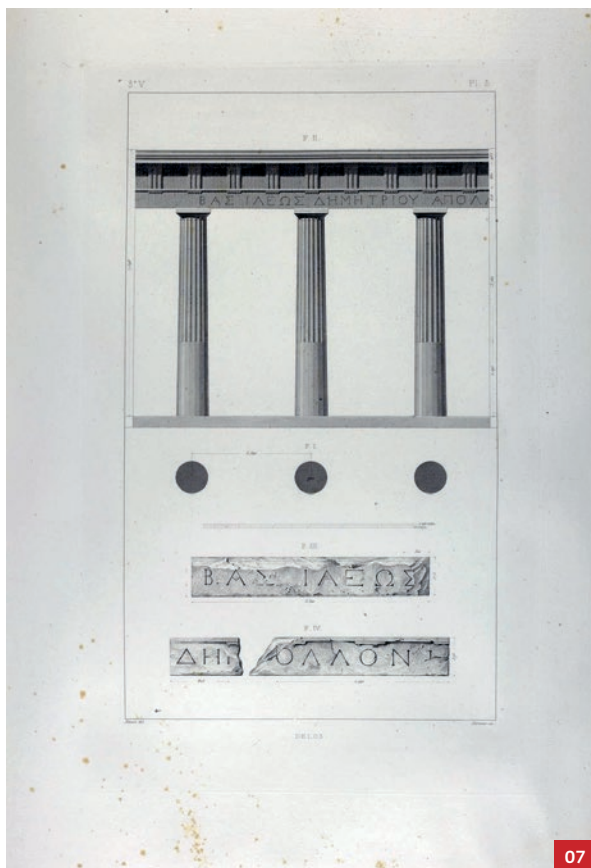
Αυτή η περίοδος της Ανεξαρτησίας έλαβε τέλος το 167 π.Χ. Μετά τη μάχη της Πύδνας, η Ρωμαϊκή Σύγκλητος παραχώρησε τη Δήλο στην Αθήνα και κατήργησε τους εμπορικούς δασμούς. Η πόλη της Δήλου καταλύθηκε και οι Δήλιοι εκδιώχθηκαν από το νησί τους, το οποίο έγινε κληρουχία της Αθήνας και τέθηκε υπό την επίβλεψη ενός επιμελητή. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου κυριαρχίας του νησιού, η οποία χαρακτηρίζεται από τους ιστορικούς ως «αθηναϊκή», το ελεύθερο λιμάνι εξελίχθηκε σε εμπορικό κόμβο μεταξύ της Καμπανίας και της ανατολικής Μεσογείου, προσελκύοντας όχι μόνο σημαντικούς Αθηναίους αλλά και πολλούς εμπόρους από την ανατολική Μεσόγειο και, ακόμη περισσότερο, από την Ιταλία. Οι ιδιωτικές εμπορικές εγκαταστάσεις

γνώρισαν μια ανάπτυξη άνευ προηγουμένου προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες του διαμετακομιστικού εμπορίου, και η πόλη άλλαξε σημαντικά. Η παλιά Συνοικία του Θεάτρου ανοικοδομήθηκε εξ ολοκλήρου και επεκτάθηκε, ενώ αστικοποιήθηκαν νέοι τομείς του νησιού, στα βόρεια και στα ανατολικά του ιερού του Απόλλωνα. Στα ιερά των παραδοσιακών Ελλήνων θεών προστέθηκαν δεκάδες άλλοι χώροι λατρείας αφιερωμένοι στους θεούς που λατρεύονταν από τον κοσμοπολίτικο πληθυσμό που ζούσε τότε στο νησί. Στους χώρους κοινωνικών συναναστροφών όπου σύχναζαν παλιότερα οι Δήλιοι, προστέθηκαν τώρα κτίσματα στα οποία συγκεντρώνονταν διαφορετικές εθνότητες κοινότητες, οργανωμένες σε συλλόγους υπό την προστασία των προγονικών θεών τους.

Η εξαιρετική ευημερία που γνώρισε η Δήλος γύρω στο 100 π.Χ. ήταν συνδεδεμένη με μια πολιτική κατάσταση που ανατράπηκε από την επέκταση της Ρώμης στην Ανατολή και από τις αντιστάσεις που προκάλεσε. Κατά τη διάρκεια του μακροχρόνιου πολέμου που έφερε τη Ρώμη αντιμέτωπη με τον βασιλιά Μιθριδάτη ΣΤ' του Πόντου, η Δήλος καταστράφηκε δύο φορές, μια πρώτη φορά το 88 π.Χ. και μια δεύτερη το 69 π.Χ. Μετά τις δύο αυτές επιδρομές, η Ρώμη αποφάσισε να οχυρώσει την πόλη με τείχος και να τη μετατρέψει σε στρατιωτική βάση, αλλά δεν επεδίωξε να αποδώσει ξανά στο νησί τον εμπορικό ρόλο που είχε στα τέλη του 2ου αιώνα π.Χ., ο οποίος ήδη είχε αρχίσει να φθίνει από τις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. Στο β' τέταρτο του 1ου αιώνα π.Χ., τα λιμάνια της Όστιας και των Ποτιόλων στην Ιταλία βρίσκονταν σε πλήρη άνθηση και, στην Ανατολή, όλες οι ακτές της Μεσογείου, εκτός από την Αίγυπτο, είχαν εκπέσει σε ρωμαϊκές επαρχίες. Μεταξύ των δύο, ο δηλιακός συνδετικός κρίκος δεν ήταν πλέον χρήσιμος. Η παρακμή ήταν μη αναστρέψιμη. Η πόλη συγκεντρώθηκε γύρω από

07 Σχεδιαστικές αποτυπώσεις στοιχείων της ζωφόρου της Στοάς του Φιλίππου Ε΄ με την αφιερωματική επιγραφή του μνημείου και αποκατάσταση τμήματος της κιονοστοιχίας του — σε όψη και σε κάτοψη— από τον Α. Blouet (*Expédition scientifique de Morée III*, Παρίσι 1838, πίν. V).

Αριστερά χάρτης του κεντρικού τμήματος της Δήλου με σημειωμένες τις περιοχές που περιγράφονται στο κείμενο (© EFA).

- 1 Το δυτικό παραλιακό μέτωπο
- 2 Ο Δρόμος
- 3 Η Αγορά
- 4 Το Ιερό του Απόλλωνα
- 5 Το Ιερό της Αρτέμιδος
- 6 Η Συνοικία της Λίμνης
- 7 Η Συνοικία του Σταδίου
- 8 Η άνω κοιλάδα του Ινωπού
- 9 Ο Κύνθος
- 10 Η Συνοικία του Θεάτρου

το λιμάνι και από το ιερό του Απόλλωνα που προσέλκυε ακόμη κάποιους επισκέπτες. Έπειτα από μια σχετική ανάκαμψη κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο (εικ. 5), το νησί ερημώθηκε οριστικά.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Εντούτοις, η Δήλος δεν λησμονήθηκε ποτέ ούτε από τους χαρτογράφους ούτε από τους δυτικούς περιηγητές. Στις αρχές του 18ου αιώνα, ο Jacob Spon και ο Joseph Pitton de Tournefort (εικ. 6) είχαν ήδη δημοσιεύσει δύο αξιοσημείωτες εικονογραφημένες περιγραφές του νησιού και είχαν κάνει γνωστές κάποιες από τις επιγραφές που υπήρχαν σε αυτό. Από τα μέσα του ίδιου αιώνα, με τους James Stuart και Nicholas Revett και στη συνέχεια με τον Julien David Le Roy, άρχισαν οι απόπειρες αποτύπωσης μνημείων και γλυπτών, εγχείρημα στο οποίο περισσότερο από κάθε άλλον διακρίθηκαν οι αρχιτέκτονες της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά, που πέρασαν από τη Δήλο το 1829 (εικ. 7).

Η Γαλλική Σχολή Αθηνών ξεκίνησε ανασκαφές στη Δήλο το 1873 υπό την επίβλεψη της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Η αρχή έγινε με την εξερεύνηση του Κύνθου. Από το 1877 ξεκίνησε η ανασκαφή των ιερών του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος, ενώ από το 1903 έως το 1913 οι ανασκαφικές εργασίες της Σχολής γνώρισαν μια περίοδο ιδιαίτερα έντονης δραστηριότητας χάρη στο ευεργέτημα του δούκα Joseph-Florimond de Loubat. Πάνω από τα τρία τέταρτα του χώρου που έχει ανασκαφεί μέχρι σήμερα, και που ασφαλώς δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο το ένα τρίτο της αρχαίας πόλης, ανασκάφηκαν πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο μόνος μεγάλος τομέας που ανασκάφηκε έκτοτε βρίσκεται στα βορειοδυτικά της λίμνης, όπου τη δεκαετία του 1960 ήρθαν στο φως τέσσερις οικιστικές νησίδες. Επί του παρόντος, τόσο για την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων όσο και για τη Γαλλική Σχολή Αθηνών, αυτό που προέχει είναι κυρίως η μελέτη, η συντήρηση και η ανάδειξη των λειψάνων που έχουν ήδη αποκαλυφθεί και όχι τόσο η έναρξη νέων ανασκαφών. Οι ανασκαφές που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια συνδέονται με προγράμματα ανάδειξης ή δημοσίευσης μνημείων που έχουν σε μεγάλο βαθμό ήδη έρθει στο φως.

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΗ ΔΗΛΟ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΚΕΨΗ

Η πρόσβαση στη Δήλο γίνεται κατά κύριο λόγο από τη Μύκονο. Τα σκάφη φεύγουν από το παλιό λιμάνι της Μυκόνου και δένουν στο νησί σε μια προβλήτα που έχει διαμορφωθεί από μπάζα των ανασκαφών. Η τοπογραφική προσέγγιση, στην οποία προσκαλούμε τον αναγνώστη, οργανώνεται σε τομείς και αποτελεί μια εισαγωγή, η οποία μπορεί να συμπληρωθεί από την ανάγνωση του *Οδηγού της Δήλου* των Philippe Bruneau και Jean Ducat και την επίσκεψη στο διαδικτυακό Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφόρησης (ΓΣΠ/web-SIG) της Δήλου (<https://sig-delos.efa.gr>). Η διαδρομή μας έχει ως σημείο εκκίνησης το

δυτικό παραλιακό μέτωπο, την αγορά και το ιερό του Απόλλωνα. Η διαδρομή συνεχίζει με τις Συνοικίες της Λίμνης, του Σταδίου και του Ινωπού για να καταλήξει στον Κύνθο και στη Συνοικία του Θεάτρου. Έτσι, δεν συμπεριλαμβάνεται στην περιήγηση η δηλιακή ύπαιθρος, στην οποία έχουν εντοπιστεί μερικές πλούσιες κατοικίες, περισσότερα από δέκα αρχαία αγροκτήματα, δεκάδες λατομεία και εκατοντάδες καλλιέργειες σε άνδρα. Έξω από την προτεινόμενη διαδρομή μένει επίσης το μουσείο, το οποίο αυτή την περίοδο ανακαινίζεται στο πλαίσιο ενός προγράμματος ΕΣΠΑ.

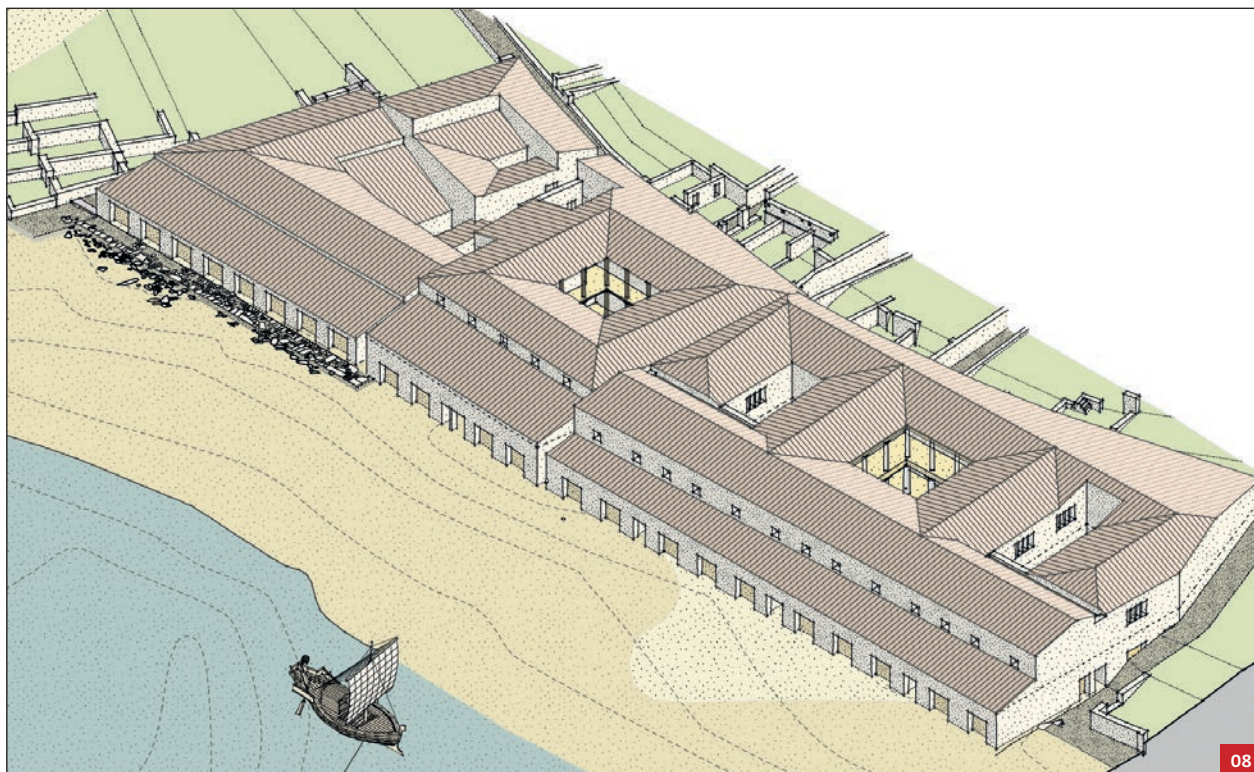
Στις οικιστικές περιοχές και στην εμπορική ζώνη του δυτικού παραλιακού μετώπου, όλα τα σπίτια και όλα τα καταστήματα χτίστηκαν ή ανασκευάστηκαν ευρύτατα στο β' μισό του 2ου αιώνα π.Χ. ή στις πρώτες δεκαετίες του 1ου αιώνα π.Χ. Πολύ πιο σημαντική είναι η χρονολογική διαφοροποίηση των μνημείων που βρίσκονται εντός των ιερών αλλά και των δημοσίων κτηρίων που είναι διάσπαρτα στην πόλη. Στη Δήλο του 100 π.Χ., νεότερα σπίτια και εμπορικά κτήρια συνυπήρχαν με μια δημόσια αρχιτεκτονική κληρονομιά που είχε σωρευτεί από τον 6ο αιώνα π.Χ.

1.- Το δυτικό παραλιακό μέτωπο

Φτάνοντας στη Δήλο με караβάκι, πλεύουμε κατά μήκος της δυτικής ακτής, η οποία κατά την Ελληνιστική εποχή ήταν σχεδόν εξ ολοκλήρου χτισμένη, από τον όρμο του Σκαρδανά έως τον όρμο των Φούνρων. Αυτή η παράκτια ζώνη έχει ανασκαφεί με τρόπο ασυνεχή.

Προς τα νότια, έχει αποκαλυφθεί ένα μεγάλο ιερό του Ασκληπιού στη βόρεια άκρη του όρμου των Φούνρων και, πεντακόσια μέτρα βορειότερα, ένα ιερό των Διόσκουρων. Τα ιερά αυτά δεν είναι επισκέψιμα, όπως δεν είναι επισκέψιμο ούτε ένα σύνολο κατασκευών που έχει ανασκαφεί στους πρόποδες του λόφου Γλαστρωπή και περιλαμβάνει το λεγόμενο Εμπορικό κτήριο με τον λουτήρα, το οποίο πήρε το όνομά του από τον ευμεγέθη μαρμάρινο λουτήρα που βρέθηκε στην είσοδό του, και το λεγόμενο Εμπορικό κτήριο των κιόνων, ένα κτήριο γύρω στα 2.000 τ.μ. στο ισόγειο, που μαρτυρά την εξαιρετική αρχιτεκτονική για τους χώρους αποθήκευσης και πώλησης που υπήρχε στη Δήλο στα τέλη του 2ου αιώνα π.Χ. (εικ. 8).

Άλλα εμπορικά κτήρια, μικρότερου μεγέθους, είναι επισκέψιμα ακριβώς δίπλα στη θάλασσα, στα νότια της λεγόμενης Αγοράς των Κομπεταλιαστών, η οποία ήδη από την αρχαιότητα αποτελούσε την πλατεία μέσω της οποίας έφθαναν στο νησί οι περισσότεροι από τους επισκέπτες που αποβιβάζονταν στη Δήλο. Καθώς βρισκόταν στη θέση ενός παράκτιου έλους, στην εκβολή του Ινωπού, κατά την Ελληνιστική περίοδο επιχωματώθηκε και πλακοστρώθηκε (εικ. 9). Στην ανατολική πλευρά της Αγοράς είχαν ανεγερθεί αγάλματα, βωμοί και τρεις μικροί ναοί. Ένας τετράγωνος πεσσός χρησίμευε ως πανύψηλη τιμητική βάση του αγάλματος με τέθριππο ενός –κατά πάσα πιθανότητα– Ρωμαίου αξιωματούχου. Με ύψος περίπου δέκα μέτρα, δέσποζε σε ένα μικρό ιερό με θόλο με τέσσερις κίονες, όπου πιθανώς στεγάζονταν τα αγάλματα των τριοδικών Λαρήτων (Lares

08 Το Εμπορικό κτήριο των κίωνων, το Εμπορικό κτήριο με τον λουτήρα και το Σύνολο ε: πρόταση αποκατάστασης με κεραμοσκεπή (© IRAA, Π. Καρβώνης, J.-J. Malmay).

09 Αεροφωτογραφία της Αγοράς των Κομπεταλιαστών, στο κέντρο η θόλος των Λαρήτων (Lares Compitales) και η τιμητική βάση σε σχήμα πεσσού (© EFA – Chr. Gaston, J.-Ch. Moretti).

Compitales), ρωμαϊκών θεοτήτων που προστάτευαν τα σταυροδρόμια.

Σε αυτές τις δύο κατασκευές που είχαν ανεγερθεί στο κεντρικό τμήμα της πλατείας προστίθεται άλλη μία, η οποία συνορεύει, στη βόρεια πλευρά της, με τη Στοά του Φιλίππου Ε' και την επέκτασή της, τη Δυτική Στοά: ένας ναῖσκος με τέσσερις ιωνικούς κίονες στην πρόσταση, ο οποίος είχε χρηματοδοτηθεί από έναν σύλλογο Ερμαϊστών, υπεύθυνο για τη λατρεία του Ερμή. Εκεί βρισκόταν ένα άγαλμα του θεού και της μητέρας του, της νύμφης Μαίας, προς τιμήν των οποίων υπήρχε στην πλατεία και ένας μικρός δωρικός ναός, η θέση του οποίου παραμένει άγνωστη.

Η Αγορά των Κομπεταλιαστών και η επέκτασή της προς τα νότια έφταναν μέχρι την ανατολική πλευρά του λιμανιού. Μια άλλη πλατεία, πολύ μεγαλύτερη, πλαισίωνε τη βόρεια πλευρά του λιμανιού: η Αγορά του Θεόφραστου, που πήρε το όνομά της από τον Αθηναίο που είχε διατελέσει επιμελητής του νησιού το 126/125 π.Χ. Ο Θεόφραστος είχε κατασκευάσει

09

- 10 Τιμητική βάση που ανεγέρθηκε προς τιμήν του παγκρατιαστή και παλαιστή Μηνόδωρου. Στην πρόσοψή της διακρίνονται οι στέφανοι που είχε κερδίσει σε διάφορους αγώνες και όσοι του είχαν δοθεί εν είδει τιμητικής διάκρισης. Το μνημείο αποκαταστάθηκε το 2018–2019 με χρηματοδότηση του Ιδρύματος J.M. Kaplan (© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 11 Σε πρώτο πλάνο, ο δρόμος, πλακωμένος δεξιά και αριστερά από στοές, που οδηγεί στα νότια προπύλαια του ιερού του Απόλλωνα, και η αγορά. Στο βάθος, τα ιερά του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος (© EFA – Chr. Gaston, J.-Ch. Moretti).
- 12 Νότια στοά της αγοράς με τοίχους και κρηπίδα από γνεύσιο και κιονοστοιχία από μάρμαρο (© EFA – J.-Ch. Moretti).

αυτή την αγορά και είχε περιβάλει το λιμάνι με επιχωματώσεις («κατασκευάσαντα τήν ἀγοράν καὶ τὰ χώματα περιβαλόντα τῷ λιμένι», ID 1645), όπως μας υπενθυμίζει η αφιερωματική επιγραφή του ανδριάντα του που στήθηκε στην πλατεία από «τους Αθηναίους που κατοικούν στη Δήλο, τους εμπόρους, τους πλοιοκτήτες, τους Ρωμαίους και άλλους ξένους που διαμένουν [στη Δήλο]» («Ἀθηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλῳ καὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναύκληροι καὶ Ῥωμαίων καὶ τῶν ἄλλων ξένων οἱ παρεπιδημοῦντες», ID 1645). Η πλατεία υπήρχε, με μικρότερες διαστάσεις, και πριν από τις εργασίες που χρηματοδότησε ο Θεόφραστος, και είχε, ήδη από την Κλασική εποχή, ένα ιερό του Ποσειδῶνα στη βόρεια πλευρά της και, από τα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ., μια υπόστυλη αίθουσα — δηλαδή έναν μεγάλο σκεπαστό χώρο που στέγαζε τις εμπορικές διαπραγματεύσεις. Μετά το 167 π.Χ., οι αξιωματούχοι που ήταν υπεύθυνοι για την επιβολή των εμπορικών κανονισμών (οι αγορανόμοι) εγκατέλειψαν την αρχαία αγορά που βρισκόταν νότια του ιερού του Απόλλωνα για να εγκατασταθούν εκεί. Στις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ., ένας Αθηναίος, πρώην αγορανόμος, με το όνομα Σωκράτης, έβαλε να χτίσουν εκεί ένα κυκλικό κτίσμα το οποίο θα στέγαζε τις δημοπρασίες (ID 1835). Πολλά τιμητικά αγάλματα ανεγέρθηκαν στην περιφέρεια της πλατείας. Εκτός από τον ανδριάντα του Θεόφραστου, ένα από τα παλαιότερα είναι το άγαλμα του Αθηναίου παγκρατιαστή και παλαιστή Μηνόδωρου (εικ. 10).

2.– Ο Δρόμος

Ένας πλατύς δρόμος συνδέει την Αγορά των Κομπεταλιαστών με την κύρια είσοδο του ιερού του Απόλλωνα (εικ. 11). Ανατολικά, πλακισώνεται από τη Νότια Στοά, η οποία χτίστηκε στα μέσα του 3ου

12

αιώνα π.Χ., πιθανόν από τους Ατταλίδες. Πίσω από τη δωρική κιονοστοιχία της από λευκό μάρμαρο, αναπτυσσόταν μια επιμήκης πτέρυγα στην οποία είχαν την είσοδό τους δεκατέσσερα καταστήματα που χωρίζονταν σε δύο σύνολα από ένα πέρασμα που οδηγούσε στην αγορά. Στα δυτικά, τη Νότια Στοά οριοθετούσε μια άλλη στοά, επίσης δωρική αλλά ψηλότερη και με μεγαλύτερο βάθος, χτισμένη από γκρίζο μάρμαρο. Αφιερωμένη στον Απόλλωνα από τον βασιλιά Φίλιππο Ε' της Μακεδονίας γύρω στο 210 π.Χ., επεκτάθηκε λίγα χρόνια αργότερα, με έξοδα του βασιλιά, με την προσθήκη μιας τρίτης στοάς με δυτικό προσανατολισμό. Σ' αυτήν προστέθηκε και μια αίθουσα που χρησίμευε ως γραφείο των επιμελητών του *εμπορίου* που ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή της νομοθεσίας σχετικά με το διαμετακομιστικό εμπόριο. Δεκάδες αγάλματα ανεγέρθηκαν σε βάσεις ή εξέδρες μπροστά από τις προσόψεις της Δυτικής Στοάς και της Στοάς του Φιλίππου, αφήνοντας ως σημεία πρόσβασης στις στοές μόνο κάποια στενά περάσματα.

3.– Η Αγορά

Οι πρώτες διαμορφώσεις που έχουν εντοπιστεί στην αγορά που εκτεινόταν στα ανατολικά του Δρόμου χρονολογούνται στην Κλασική εποχή. Την εποχή εκείνη χτίστηκαν μία στοά στα νότια (εικ. 12) και, απέναντί της, το Πρυτανείο που χρησίμευε ως έδρα των πρυτάνεων και του άρχοντα από το όνομα του οποίου ονοματιζόταν το έτος στα επίσημα έγγραφα της πόλης. Πίσω από έναν προθάλαμο με δωρική πρόσταση, το Πρυτανείο διέθετε μια ευρύχωρη αυλή που οδηγούσε σε μια αίθουσα συμποσίων, στην άσβεστη εστία της πόλης, καθώς και σε αρχειοφυλακεία. Ακριβώς βόρεια του Πρυτανείου βρισκόταν το Βουλευτήριο, χτισμένο στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ., όπου συνέρχονταν οι βουλευτές και φυλάσσονταν τα κείμενα των ψηφισμάτων της Εκκλησίας του Δήμου.

Την κλασική αγορά, μια μεγάλη ανοιχτή πλατεία στην οποία οι πολιτικές δραστηριότητες συνυπήρχαν με την εμπορική κίνηση, τη διαδέχτηκε τον 2ο αιώνα π.Χ. μια μικρότερη αγορά, η επονομαζόμενη «τετράγωνη» αγορά, η οποία είχε τη δυνατότητα να κλείνει με πόρτες. Στη στοά της Κλασικής εποχής, που αποτελούσε τη νότια πλευρά της αγοράς, προστέθηκαν, στην ανατολική και βόρεια πλευρά, μια μεγάλη διώροφη στοά που σχημάτιζε γωνία και, στη δυτική πλευρά, ένας στενός χώρος που ανήκε αναμφίβολα στους αγορανόμους. Την εποχή της αθηναϊκής ηγεμονίας, πολλοί τραπεζίτες είχαν εκεί τα γραφεία τους.

4.– Το ιερό του Απόλλωνα

Το ιερό του Απόλλωνα αναπτύχθηκε σε μια έκταση που κατηφόριζε με ελαφρά κλίση προς τη θάλασσα. Από τη Γεωμετρική περίοδο έως τις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. δεν έπαψε να επεκτείνεται —καταλαμβάνοντας τελικά μια έκταση περίπου 20.000 τ.μ.— και να εμπλουτίζεται με μνημεία, αναθήματα ταξιθετημένα στους ναούς και στους θησαυρούς του, αγάλματα αναθηματικά και, αργότερα, και τιμητικά, εκτεθειμένα σε ανοιχτό χώρο.

Οι πρώτοι κούροι που αφιερώθηκαν στο ιερό του Απόλλωνα είναι ναξιακής κατασκευής και ανάγονται στις τελευταίες δεκαετίες του 7ου αιώνα π.Χ. Ο μεγαλύτερος, που συνήθως χρονολογείται γύρω στο 600 π.Χ., είχε ύψος σχεδόν 9,60 μ. και ήταν ένα άγαλμα του Απόλλωνα, προσφορά των ίδιων των Ναξίων (εικ. 13). Η βάση του εφαιπόταν σε ένα μεγάλο ορθογώνιο κτίσμα, τον Οίκο των Ναξίων (εικ. 14). Ελαφρώς μεταγενέστερος του Κολοσσού, ο Οίκος κατασκευάστηκε επίσης από Ναξίους, οι οποίοι χρησιμοποίησαν εδώ για πρώτη φορά το ιωνικό κιονόκρανο σε μνημείο και στέγασαν το κτήριο με μια σκεπή με σκελετό και κεραμίδια από μάρμαρο. Το κτίσμα διέθετε ένα προστώ με δυτικό προσανατολισμό και μια μακρά αίθουσα που χωριζόταν σε δύο κλίτη από μία αξονική κιονοστοιχία. Ένας δεύτερος προθάλαμος, πρόστυλος, προστέθηκε στα ανατολικά γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. Ήταν και αυτός ιωνικού ρυθμού, όπως και η στοά σε σχήμα γάμμα που οι Νάξιοι έχτισαν το γ' τέταρτο του 6ου αιώνα π.Χ. στο νοτιοδυτικό άκρο του ιερού.

Στα τέλη της Αρχαϊκής περιόδου, το ιερό του Απόλλωνα περιλάμβανε επίσης έναν βωμό, που πίστευαν ότι τον είχε κατασκευάσει ο ίδιος ο Απόλλωνας από κέρατα αιγών (ξεζού και η ονομασία Κεράτινος βωμός), έναν ναό από πωρόλιθο (τον Πώρινο ναό), που στέγαζε το λατρευτικό άγαλμα,

13 Ο κορμός και η λεκάνη του Κολοσσού των Ναξίων που σώζονται στο Αρτεμίσιο (© EFA – J.-Ch. Moretti).

14 Ο Οίκος των Ναξίων· σε πρώτο πλάνο, το ανατολικό προστώ (© EFA – J.-Ch. Moretti).

13

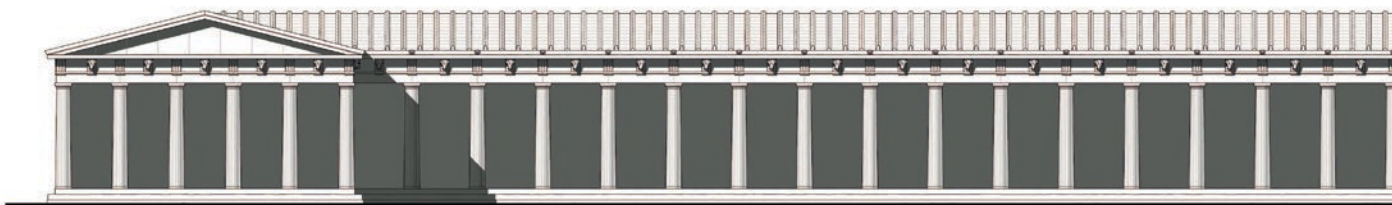

14

15 Κατακόρυφη εναέρια λήψη του κεντρικού τμήματος του ιερού του Απόλλωνα (© EFA – L. Fadin).

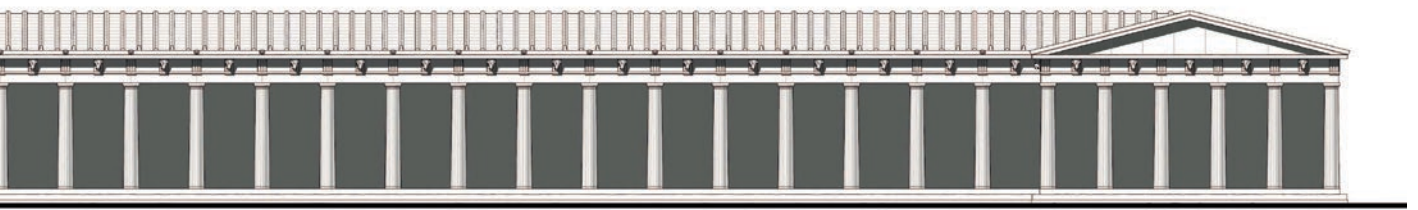
16

ένα καταπληκτικό κτίσμα με τοίχους κοσμημένους με εξάγωνα στις εξωτερικές όψεις τους και σίγουρα ήδη αρκετούς θησαυρούς που χρησίμευαν ως τόποι συνεστιάσεων, συμποσίων και φύλαξης των αναθημάτων όσων έρχονταν από τις πόλεις που είχαν ανεγείρει τους θησαυρούς (εικ. 15). Εκτός από τον θησαυρό των Ναξίων, οι επιγραφές αναφέρουν θησαυρούς αφιερωμένους από τη Δήλο, τη Μύκονο, την Άνδρο και την Κάρυστο της Εύβοιας. Η ταυτοποίηση των θησαυρών εντός του ιερού παραμένει αβέβαιη, αν και είναι γενικώς αποδεκτό ότι τα πέντε κτήρια που βρίσκονται χτισμένα σε τοξοειδή διάταξη στα βορειοανατολικά του Πωρινού ναού ήταν θησαυροί. Τα περισσότερα από αυτά τα κτήρια έχουν χρονολογηθεί στην Κλασική περίοδο, που χαρακτηρίζεται από την ανέγερση πολλών άλλων μνημείων μέσα στο ιερό.

Στο β' τέταρτο του 5ου αιώνα π.Χ., άρχισε να οικοδομείται ένας καινούργιος ναός του Απόλλωνα, ο οποίος ονομάστηκε Μεγάλος Ναός ή Ναός των Δηλίων, και είναι το μοναδικό περίπτερο κτίσμα

17

- 16 Αποκατάσταση της πρόσοψης της Στοάς του Αντιγόνου (© IRAA – J.-J. Malmary).
- 17 Το Νεώριο που στέγαζε ένα πολεμικό πλοίο αφιερωμένο ύστερα από μια ναυτική νίκη (© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 18 Η βάση του χάλκινου φοίνικα, προσφορά του Αθηναίου στρατηγού Νικία το 417 π.Χ. (© EFA – J.-Ch. Moretti).

18

που κατασκευάστηκε ποτέ στη Δήλο. Οι εργασίες σταμάτησαν όταν το ταμείο της Δηλιακής Συμμαχίας, το οποίο επρόκειτο να φυλάσσεται σε αυτόν τον νέο ναό, μεταφέρθηκε στην Αθήνα, και ο ναός τελικά ολοκληρώθηκε από τους Δηλίους στις αρχές της περιόδου της Ανεξαρτησίας του νησιού. Το κτίσμα ήταν δωρικού ρυθμού, όπως και το αμφιπρόστυλο μνημείο που οι Αθηναίοι ανήγειραν δίπλα στον Ναό των Δηλίων γύρω στο 425–420 π.Χ. (Ναός των Αθηναίων), για να στεγάσει τα φορητά αναθήματά τους και επτά χρυσελεφάντινα αγάλματα, στα οποία μάλιστα οφείλεται και το όνομα του ναού μετά το 314 π.Χ.: ο ναός των επτά αγαλμάτων («ο νέως οὗ τὰ ἑπτὰ ἀγάλματα»). Πάνω από τα αετώματα υπήρχαν εν είδει ακρωτηρίων αγάλματα που απεικόνιζαν σκηνές απαγωγής: στα ανατολικά η απαγωγή της Ωρειθυίας (κόρης του βασιλιά της Αθήνας) από τον Βορέα (τον βόρειο άνεμο) και στα δυτικά η απαγωγή του Κεφάλου (Αθηναίου ήρωα) από την Ηώ (την αυγή). Στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ., ένας χώρος στον οποίο φυλάσσονταν αφιερώσεις ζωγραφικών έργων, εξού και η ονομασία Γραφή, χτίστηκε κοντά στη βόρεια είσοδο του ιερού και σε μικρή απόσταση από ένα μεγάλο κτήριο των μέσων του 5ου αιώνα π.Χ., το οποίο αποτελείτο από δύο δωμάτια με φανό εκατέρωθεν μιας αυλής. Ανάμεσά τους χτίστηκε το Εκκλησιαστήριο, που η παραδοσιακή του χρονολόγηση στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. μοιάζει αβέβαιη.

Η τελευταία μεγάλη κατασκευή της Κλασικής περιόδου στο ιερό ήταν το Πύθιον. Αφιερωμένο γύρω στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. στον Απόλλωνα των Δελφών από τους Αθηναίους, βρισκόταν στα ανατολικά του προαύλιου χώρου του βωμού του Απόλλωνα. Κτήριο με πολύ πρωτότυπη κάτοψη και πολύ φροντισμένη υλοποίηση, συνδύαζε έναν πρόναο με ιωνική πρόσταση και έναν πολύ ευρύχωρο κυρίως ναό με φανό που στέγαζε τρία αγάλματα, πιθανώς του Απόλλωνα, της Αρτέμιδος και της Λητούς.

Οι δύο μεγάλες κατασκευές που άλλαξαν την όψη του ιερού του Απόλλωνα κατά την Ελληνιστική περίοδο φαίνεται πως είναι μακεδονικές βασιλικές αφιερώσεις. Αυτό πιθανολογείται για το Νεώριο (εικ. 17), ένα κτήριο με εξαιρετικό γλυπτό διάκοσμο που στέγαζε ένα πολεμικό πλοίο αφιερωμένο γύρω στο 300 π.Χ. ύστερα από μια ναυτική νίκη. Η μακεδονική προέλευση είναι βέβαιη για τη Στοά που προσέφερε ο Αντίγονος Γονατάς στο γ' τέταρτο του 3ου αιώνα π.Χ. (εικ. 16). Με μήκος σχεδόν 120 μέτρα και με προεξέχουσες πτέρυγες στα

19

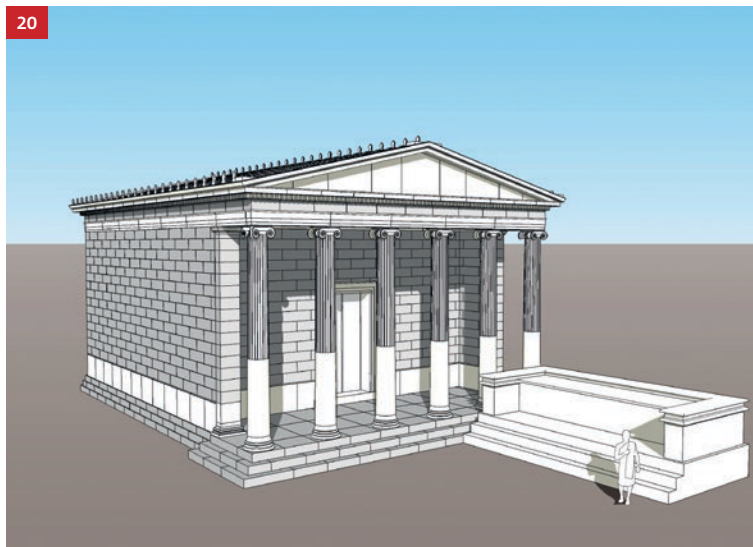
δύο άκρα της, η Στοά συνδύαζε μια δωρική πρόσταση και μια ιωνική εσωτερική κιονοστοιχία. Μετά το 167 π.Χ., η Στοά αποτέλεσε το ανατολικό όριο ενός ιερού του οποίου οι Αθηναίοι ανέπλασαν μόνο τα νότια προπύλαια.

Εκατοντάδες ήταν μέσα στο ιερό οι ενεπίγραφες στήλες με τα ψηφίσματα και οι στήλες πάνω στις οποίες ήταν χαραγμένοι οι λογαριασμοί και οι κατάλογοι –που ήταν ευθύνη των διαχειριστών της ιερής περιουσίας–, όπως εκατοντάδες ήταν και τα αναθηματικά ή τιμητικά αγάλματα που είχαν στηθεί στον υπαίθριο χώρο. Στους μαρμαρίνους κούρους της Αρχαϊκής περιόδου ήρθαν να προστεθούν, από την Κλασική περίοδο, χάλκινα αγάλματα (εικ. 18), με τον αριθμό τους να εκτινάσσεται κατά την Ελληνιστική περίοδο, ενώ παράλληλα παρουσίαζαν ποικιλία οι βάσεις των αγαλμάτων: στα ορθογωνικά ή, σπανιότερα, στα κυκλικά βάθρα προστέθηκαν εξέδρες, κίονες και πεσσοί. Ο αριθμός τους ήταν ιδιαίτερα μεγάλος στη ζώνη που βρισκόταν στα δυτικά των ναών.

5.– Το Ιερό της Αρτέμιδος

Το Ιερό της Αρτέμιδος ή Αρτεμίσιο —στριμωγμένο ανάμεσα στον Κεράτινο βωμό και το Πύθιο από τη νότια πλευρά και στο Εκκλησιαστήριο από τη βόρεια— έμοιαζε στα τέλη της Ελληνιστικής περιόδου με ένα είδος μικρού θύλακα εντός του ιερού του Απόλλωνα. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι δεν διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη θρησκευτική ζωή της Δήλου. Ο πρώτος ναός και ο πρώτος βωμός της θεάς χτίστηκαν στην Αρχαϊκή εποχή, κατά τη διάρκεια της οποίας αφιερώθηκε στο ιερό πληθώρα μαρμαρίνων αγαλμάτων, μεταξύ των οποίων και δύο σφίγγες, που ανεγέρθηκαν πάνω σε ιωνικούς κίονες, και πολλές κόρες (εικ. 19). Ο αρχαϊκός ναός, στον οποίο οι Δήλιοι φύλασσαν τον 3ο αιώνα π.Χ. το ιερό και το δημόσιο ταμείο της πόλης, αντικαταστάθηκε στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ. από ένα νέο οικοδόμημα ιωνικού ρυθμού,

20

19 Άγαλμα της Αρτέμιδος από μάρμαρο Νάξου, δωρεά γύρω στο 630 π.Χ. της Νικάνδρης από τη Νάξο. Σήμερα εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Αθήνα, MN 1) (© EFA).

20 Αποκατάσταση του ελληνιστικού ναού και του αρχαϊκού βωμού της Αρτέμιδος (© EFA, αποκατάσταση Ph. Fraisse, J.-Ch. Moretti, σχέδιο Ph. Tondon).

21 Αεροφωτογραφία της Συνοικίας της Λίμνης (© EFA – L. Fadin).

22 Οι αναθηματικοί λέοντες στην όχθη της λίμνης, οι οποίοι αντικαταστάθηκαν από εκμαγεία το 2000 (© EFA – J.-Ch. Moretti).

που συμπεριέλαβε τον παλιό ναό (εικ. 20). Συνδέθηκε με μια στοά, επίσης ιωνικού ρυθμού, η οποία πλαισίωνε τη βορινή και την ανατολική όψη του ιερού. Επειδή είναι ένα ιερό με κτίσματα μόνο με ιωνικό ρυθμό και επειδή στον υπαίθριο χώρο του δεν ανεγέρθηκαν κατά την Ελληνιστική περίοδο αναθηματικά ή τιμητικά αγάλματα, το ιερό της Αρτέμιδος διακρινόταν με σαφήνεια από το ιερό του Απόλλωνα.

6.- Η Συνοικία της Λίμνης

Η λίμνη αποστραγγίστηκε το 1925, και μόνο ένα χαμηλό τοίχιο που περικλείει μια περιοχή με αρμυρίκια και έναν φοίνικα μαρτυρά σήμερα τη θέση της (εικ. 21). Αυτό το περίγραμμα είναι το ίδιο με εκείνο που είχε η λίμνη και στα τέλη της Ελληνιστικής περιόδου. Στη φυσική της κατάσταση, η λίμνη ήταν πιο εκτεταμένη προς τα νότια, καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο τμήμα της έκτασης όπου χτίστηκε η Αγορά των Ιταλών.

Στην Αρχαϊκή εποχή, στην περιοχή υπήρχαν κατά κύριο λόγο χώροι λατρείας. Στα νοτιοανατολικά της λίμνης, λατρεύονταν οι Δώδεκα Θεοί. Λίγο βορειότερα, αφιερώθηκε γύρω στο 540 π.Χ. ένας ναός στη Λητώ, θεότητα με την οποία συνδέονται και οι διάσημοι λέοντες από μάρμαρο Νάξου που παρατάσσονταν σε άνηδρο στα δυτικά της λίμνης (εικ. 22). Οι ερευνητές

23 Τοιχογραφία της Οικίας των Ηθοποιών στην οποία απεικονίζονται δύο ηθοποιοί με κοστούμια στους ρόλους του Οιδίποδα και της Αντιγόνης (© EFA).

24 Η αυλή της Οικίας της Λίμνης με ιωνικό περιστύλιο (© EFA – J.-Ch. Moretti).

25 Το ελληνιστικό αντίγραφο του αγάλματος του Διαδούμενου του Πολυκλείτου τη στιγμή της ανακάλυψής του στην ομώνυμη Οικία το 1894 (© EFA).

σήμερα τείνουν προς μια χρονολόγηση των λεόντων μάλλον προς τα τέλη της Αρχαϊκής περιόδου παρά στον 7ο αιώνα π.Χ., γεγονός που τους φέρνει πιο κοντά στην προχωρημένη χρονολόγηση του βωμού που συνδέεται με έναν μικρό ναό χτισμένο στα βόρεια της λίμνης.

Τα ιερά αυτά δεν εγκαταλείφθηκαν κατά την Ελληνιστική περίοδο, ορισμένα όμως περιορίστηκαν σε έκταση και πολλά αναδιαμορφώθηκαν, όπως το Ιερό των Δώδεκα Θεών, όπου χτίστηκε στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ. ένας δωρικός αμφιπρόστυλος ναός. Προστέθηκαν και άλλοι λατρευτικοί χώροι: ένα μεγάλο ιερό στα νοτιοανατολικά της λίμνης, ένας βωμός στα βορειοδυτικά και τρία άβατα, δύο τριγωνικά και ένα τρίτο ημικυκλικό, που συνδέεται με το πρώτο γυμνάσιο του νησιού, το οποίο ονομάστηκε από τους νεότερους Παλαίστρα της Λίμνης. Μετά το 167 π.Χ., ο τομέας της λίμνης καταλήφθηκε κατά κύριο λόγο από έναν οικισμό με κάποιες πλούσιες κατοικίες, όπως η Οικία της Λίμνης (εικ. 24), η Οικία των Ηθοποιών (εικ. 23), ή η Οικία του Διαδούμενου, που διέθετε ένα εξαιρετικό σύνολο γλυπτών, μεταξύ των οποίων ένα μαρμάρινο αντίγραφο του Διαδούμενου του Πολυκλείτου που καλυπτόταν με φύλλα χρυσού (εικ. 25).

Στη Συνοικία της Λίμνης υπήρχαν επίσης χώροι παραγωγής και εμπορίου, και τουλάχιστον δύο μεγάλα κοινοτικά κτήρια που είχαν χτιστεί από ξένους. Το μεγαλύτερο, το οποίο ονομάστηκε από τους νεότερους Αγορά των Ιταλών, καταλάμβανε —στην τελική μορφή του— σχεδόν 8.000 τ.μ. (εικ. 27). Μία διώροφη στοά περιέβαλλε μια αυλή που ενδεχομένως χρησίμευε για τη διοργάνωση θεαμάτων ιταλικού τύπου, των *ludi*. Στο ισόγειο, μια στοά με δωρική κιονοστοιχία οδηγούσε σε εξέδρες και κόγχες, οι περισσότερες από τις οποίες έφεραν αγάλματα μελών της ιταλικής κοινότητας. Στη βορειοδυτική γωνία του κτηρίου υπήρχε ένα συγκρότημα από δύο κυκλικές αίθουσες ξηράς εφίδρωσης. Γνωρίζουμε πολύ λίγα πράγματα για τη μορφή του πάνω ορόφου, εκτός από το ότι στην όψη που έβλεπε στην αυλή διέθετε μια πεσσοστοιχία κλεισμένη με τοίχους. Όλα δείχνουν ότι το κτήριο, το οποίο χτίστηκε πολύ σταδιακά από τους Ιταλούς, ήταν για αυτούς ένας χώρος εκπροσώπησης και κοινωνικής ζωής, ένας χώρος όπου μπορούσαν να μιλήσουν για δουλειές ή να διασκεδάσουν, ένας χώρος που δεν ήταν κλειστός στα μέλη των άλλων κοινοτήτων του νησιού.

Η Λέσχη του κοινού των Ποσειδωνιαστών της

27

28

- 26 Η Λέσχη του κοινού των Ποσειδωνιαστών της Βηρυτού. Αριστερά, σε πρώτο πλάνο, το άγαλμα της θεάς Ρώμης (© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 27 Η Αγορά των Ιταλών: ο προθάλαμος των λουτρών και η αυλή (© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 28 Η Συνοικία του Σταδίου: στο κέντρο το στάδιο και ο ξυστός, στα αριστερά ο οικισμός και η συναγωγή και, δεξιά στο βάθος, το γυμνάσιο (© EFA – Chr. Gaston, J.-Ch. Moretti).

29

30

- 29 Η άνω κοιλάδα του Ινωπού. Εικονίζονται από αριστερά προς τα δεξιά: το Ιερό των συριακών θεών και το Σαραπίείο Γ, το φράγμα του Ινωπού και η Οικία του Ερμή (© EFA – L. Fadin).
- 30 Η Οικία του Ερμή, όπου έχει γίνει αποκατάσταση των δύο πρώτων επιπέδων του περιστυλίου (© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 31 Ο βωμός με αέτωμα και ο ναός του ιερού της Αφροδίτης που ιδρύθηκε από τον Στησίλεω (© EFA – J.-Ch. Moretti).

Βηρυτού είναι η πιο αντιπροσωπευτική από τις έδρες σωματείων που έκαναν την εμφάνισή τους κατά την Ελληνιστική περίοδο. Χτίστηκε στο α΄ μισό του 2ου αιώνα π.Χ. από τον «σύλλογο των Ποσειδωνιαστών της Βηρυτού στη Δήλο, εμπόρων, πλοιοκτητών και αποθηκάριων», όπως υποδεικνύει η αφιέρωσή του («τὸ κοινὸν Βηρυτίων Ποσειδωνιαστῶν ἐμπόρων καὶ ναυκλήρων καὶ ἐγδοχέων», ID 1774). Τα μέλη του Κοινού είχαν στη διάθεσή τους μια μεγάλη αίθουσα συνεστιάσεων, ενδιαιτήματα και χώρους λατρείας αφιερωμένους στους προγονικούς θεούς τους, στους οποίους είχαν προσθέσει και τη θεότητα Ρώμη (εικ. 26).

7.– Η Συνοικία του Σταδίου

Η περιοχή στα ανατολικά της λίμνης δεν είχε αστικοποιηθεί πριν από την Ελληνιστική περίοδο. Ένας μικρός ιππόδρομος διαμορφώθηκε εκεί προς τα τέλη της Κλασικής περιόδου. Ανατολικότερα ακόμη, οι Δήλιοι είχαν εγκαταστήσει το ιερό του Αρχηγέτη τους, του Άνιου, ενός από τους γιους του Απόλλωνα. Στο ιερό απαγορευόταν η είσοδος σε όλους τους ξένους. Η περιοχή κοντά στην ανατολική ακτή φαίνεται ότι δεν είχε χτιστεί πριν από την κατασκευή ενός σταδίου, για το οποίο οι πρώτες αναφορές ανάγονται στο α΄ μισό του 3ου αιώνα π.Χ. (εικ. 28). Κατά μήκος του σταδίου αναπτυσσόταν ο ξυστός (σκεπαστή στοά για

31

την εξάσκηση των δρομέων), που είχε αφιερώσει ο Πτολεμαίος Θ΄ Σωτήρ Β΄ το 111/110 π.Χ., ενώ αργότερα ενώθηκε με ένα νέο γυμνάσιο, πολύ μεγαλύτερο από το παλιό. Κατά την Ελληνιστική περίοδο, με την επέκταση της πόλης, το στάδιο ενσωματώθηκε σε μια συνοικία στην οποία οι ανασκαφές αποκάλυψαν κάποια σπίτια, ένα αρωματοποιείο και την αρχαιότερη —γνωστή μέχρι σήμερα— συναγωγή εκτός Παλαιστίνης. Η εβραϊκή παρουσία σε αυτήν τη συνοικία βεβαιώνεται επίσης και από μια οικία στην οποία κατοικούσαν Εβραίοι καθώς και από δύο επιγραφές που προέρχονταν από μια ένωση Σαμαρειτών: «οι Ισραηλίτες της Δήλου καταθέτουν την εισφορά τους στο ιερό όρος Γαριζίμ».

8.- Η άνω κοιλάδα του Ινωπού

Ο Ινωπός πήγαζε από μια λεκάνη στα νοτιοδυτικά του Κύνθου. Αρχικά έρεε με κατεύθυνση προς τα βόρεια και έπειτα στρεφόταν προς τα δυτικά για να φτάσει στην περιοχή όπου θα διαμορφωνόταν η Αγορά των Κομπεταλιαστών. Γύρω στο 400 π.Χ. κατασκευάστηκε ένα φράγμα στο σημείο όπου το ρέμα άλλαζε κατεύθυνση (εικ. 29). Δημιουργήθηκε, έτσι, μια δημόσια δεξαμενή νερού η χρήση της οποίας ρυθμιζόταν βάσει κανονισμού. Ένας οικισμός και ιερά

32

32 Το Σαραπίείο Α
(© EFA – J.-Ch. Moretti).

33 Το άγαλμα της Αθηναίας
Διοδώρας αφιερωμένο
στον Σάραπι, την Ίσιδα και
τον Άνουβι από τον σύζυγο
και τα παιδιά της, και ο ναός
της Ίσιδας στο Σαραπίείο Γ
(© EFA – J.-Ch. Moretti).

βρίσκονταν δίπλα δίπλα στις πλαγιές που δέσποζαν πάνω από τη δεξαμενή και προς το φράγμα.

Η πιο εντυπωσιακή από τις κατοικίες της Συνοικίας του Ινωπού είναι η λεγόμενη Οικία του Ερμή που είχε τρεις ορόφους (εικ. 30). Στο ισόγειο διατηρούνται σε καλή κατάσταση αποχωρητήρια, ένα μπάνιο με λουτήτρα, μια μικρή αίθουσα συμποσίων με ψηφιδωτό δάπεδο και μια μεγάλη αίθουσα δεξιώσεων με δύο βοηθητικούς χώρους. Αυτή η άνετη οικία ελληνικού τύπου κατοικήθηκε από την ιταλική οικογένεια των Rasconi, οι οποίοι ευλαβούνταν ιδιαίτερα τον θεό του εμπορίου, τον Ερμή. Μάλιστα, μέσα στην οικία έχουν βρεθεί έξι αναπαραστάσεις του Ερμή.

Σε αυτή την περιοχή, οι μόνοι δημόσιοι λατρευτικοί χώροι αφιερωμένοι σε ελληνικές θεότητες ήταν ένα ιερό του Ηρακλή και ένα ιερό αφιερωμένο στους θεούς της Σαμοθράκης, τους Καβείρους, στο οποίο το 102/101 π.Χ. προσαρτήθηκε ένας ναός αφιερωμένος εν μέρει στον βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη ΣΤ' Ευπάτορα. Οι ιδιωτικοί λατρευτικοί χώροι ήταν περισσότεροι. Ο αρχαιότερος από αυτούς είναι ένα μικρό κυκλικό κτήριο που αφιερώθηκε στις Νύμφες από την αθηναϊκή οικογένεια των Πυρρακιδών γύρω στο 400 π.Χ. Πολύ πιο επιβλητικό είναι το ιερό που ίδρυσε στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. ο πρώην άρχοντας των Δηλίων Σησιλως προς τιμήν της Αφροδίτης. Εκτός από έναν ναό (εικ. 31), μπροστά από τον οποίο ορθώνονταν οι ανδριάντες των γονέων του ιδρυτή, το ιερό περιλάμβανε επίσης έναν βωμό και αίθουσες συμποσίων.

Ένα άλλο ιδιωτικό ιερό που είχε ανεγερθεί πιο κάτω από το φράγμα του Ινωπού ήταν αφιερωμένο στον Σάραπι (Σαραπίείο Α) (εικ. 32). Γνωρίζουμε καλά την ίδρυσή του χάρη σε μια εκτενή επιγραφή (IG XI 4, 1299): ο ιερέας Απολλώνιος αφηγείται πώς ο παππούς του, με καταγωγή από τη Μέμφιδα της Αιγύπτου, εισήγαγε τη λατρεία του Σάραπι στη Δήλο και τον τίμησε μέσα στην κατοικία του, σε μια εποχή που μπορούμε να τοποθετήσουμε στο α' μισό του 3ου αιώνα π.Χ. Ο Απολλώνιος, αφού έλαβε από τον Σάραπι την εντολή να κατασκευάσει προς τιμήν του ένα πραγματικό ιερό, μπόρεσε, χάρη στη θεϊκή βοήθεια, να κατασκευάσει το ιερό σε ένα οικόπεδο που επέλεξε ο ίδιος ο θεός. Τα σωζόμενα κατάλοιπα του ιερού ανάγονται στις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. Στην αυλή του ιερού βρίσκεται ένας μικρός ναός ελαφρώς υπερυψωμένος, με κρύπτη στην οποία υπήρχε πηγάδι με νερό που θεωρούσαν ότι ανέβλυζε από τον Νείλο. Η αυλή ορίζεται από μια στοά στα νότια και από τρεις αίθουσες, μία εκ των οποίων διέθετε θρανία.

Η επιτυχία που γνώρισε η λατρεία του Σάραπι, καθώς και η λατρεία της Ίσιδας και του Άνουβιδος με τις οποίες ήταν συνδεδεμένη, εξηγεί την κατασκευή στην ίδια συνοικία δύο ακόμη Σαραπίων: το πρώτο (Σαραπίείο Β) έχει αρκετά κοινά στοιχεία με το Σαραπίείο Α, ενώ το δεύτερο (Σαραπίείο Γ), πολύ μεγαλύτερο,

αναγνωρίστηκε από τους Δηλίους γύρω στο 180 π.Χ. ως χώρος δημόσιας λατρείας. Στην τελευταία φάση του, το Σαραπιείο Γ εκτεινόταν σε ένα άνδριο μήκους σχεδόν 120 μέτρων και ήταν οργανωμένο γύρω από δύο αυλές. Η μεγαλύτερη αυλή, με είσοδο από τα νότια, περιβαλλόταν από στοές και το κεντρικό τμήμα της διέθετε μια πλατιά πλακόστρωτη οδό πλαισιωμένη από βωμούς που εναλλάσσονταν με μικρές σφίγγες, η οποία οδηγούσε σε ένα πηγάδι. Στη βόρεια πλευρά ανοιγόταν προς τη μικρότερη αυλή, την οποία πλαισίωναν, στα δυτικά και νότια, μια στοά σε σχήμα γάμμα, στα βόρεια ένας ιωνικός ναός του Σάραπι και στα ανατολικά, σε περίοπτη θέση, ένας ναός της Ίσιδας (εικ. 33). Η πρόσφατη ανασκαφή δύο βωμών με εστίες στη νότια αυλή έδειξε ότι στο Σαραπιείο προσφέρονταν ως θυσίες κυρίως κόκορες, σύμφωνα με μια πρακτική —που είναι καλά τεκμηριωμένη— για τις θυσίες προς τις θεότητες με θεραπευτικές ιδιότητες.

Στα νότια του Σαραπιείου Γ εκτεινόταν ένα εξίσου εντυπωσιακό ιερό, το οποίο επίσης υπήρξε ιδιωτικό αρχικά, προτού αναγνωριστεί επίσημα γύρω στο 120 π.Χ.: το ιερό των συριακών θεοτήτων στο οποίο λατρευόταν η θεά Ατάργατις και ο πάρεδρός της Άδαδος. Στην τελευταία μορφή του, το ιερό διέθετε δύο τμήματα: μια αυλή στα νότια, με είσοδο από τα προπύλαια, στο βάθος της οποίας υψώνονταν τρεις ναῖσκοι και μια δεύτερη αυλή στα βόρεια, που πλαισιωνόταν στο κάτω μέρος της από μια στοά και

34

στο πάνω μέρος της από ένα θέατρο χωρίς σκηνικό οικοδόμημα, με όμορες αίθουσες συμποσίων. Οι πηγές δεν μας διαφωτίζουν σχετικά με τα τελετουργικά θεάματα που παρουσιάζονταν σε αυτό το θέατρο.

9.– Ο Κύνθος

Στους ιστορικούς χρόνους, στον Κύνθο (εικ. 34) υπήρχε μια μοναδική συγκέντρωση ιερών, που δεν συναντάται πουθενά αλλού στο νησί. Το πρώτο από αυτά τα ιερά πρέπει να ήταν το Ηραίον στη δυτική πλαγιά του Κύνθου, το οποίο, από τον 7ο αιώνα π.Χ. και μετά, διέθετε έναν μικρό ναό με περίβολο. Τα κατάλοιπά του είναι ορατά στον σηκό του δίστυλου εν παραστάσι δωρικού ναού που τον διαδέχθηκε στην αρχή της Κλασικής περιόδου. Στην Αρχαϊκή εποχή ανάγεται και το ιερό του Διός Κυνθίου και της Αθηνάς Κυνθίας, που είχε διαμορφωθεί στην κορυφή του Κύνθου, και το οποίο ανακατασκευάστηκε πλήρως κατά την Ελληνιστική περίοδο. Εκτός από το ιερό της Αρτέμιδος, που εγκαταστάθηκε σε μια πολύ απομονωμένη περιοχή με ανατολικό προσανατολισμό, ένα ιερό του Ηρακλή, με τον ναό σε μορφή τεχνητού σπηλαίου να κοιτάζει προς τα δυτικά, και ένα τρίτο παρακείμενο ιερό της Αγαθής Τύχης, τα υπόλοιπα ιερά είναι αφιερωμένα σε θεούς που δεν ανήκουν στο παραδοσιακό ελληνικό πάνθεον: Βάαλ, Βάαλ-Ζεβούλ, Θεοί της Ασκαλώνας και της Ιάμνειας της Παλαιστίνης (σημερινό Γιαβνέ), θεοί που χαρακτηρίζονται ως Πρώτοι, θεότητες της

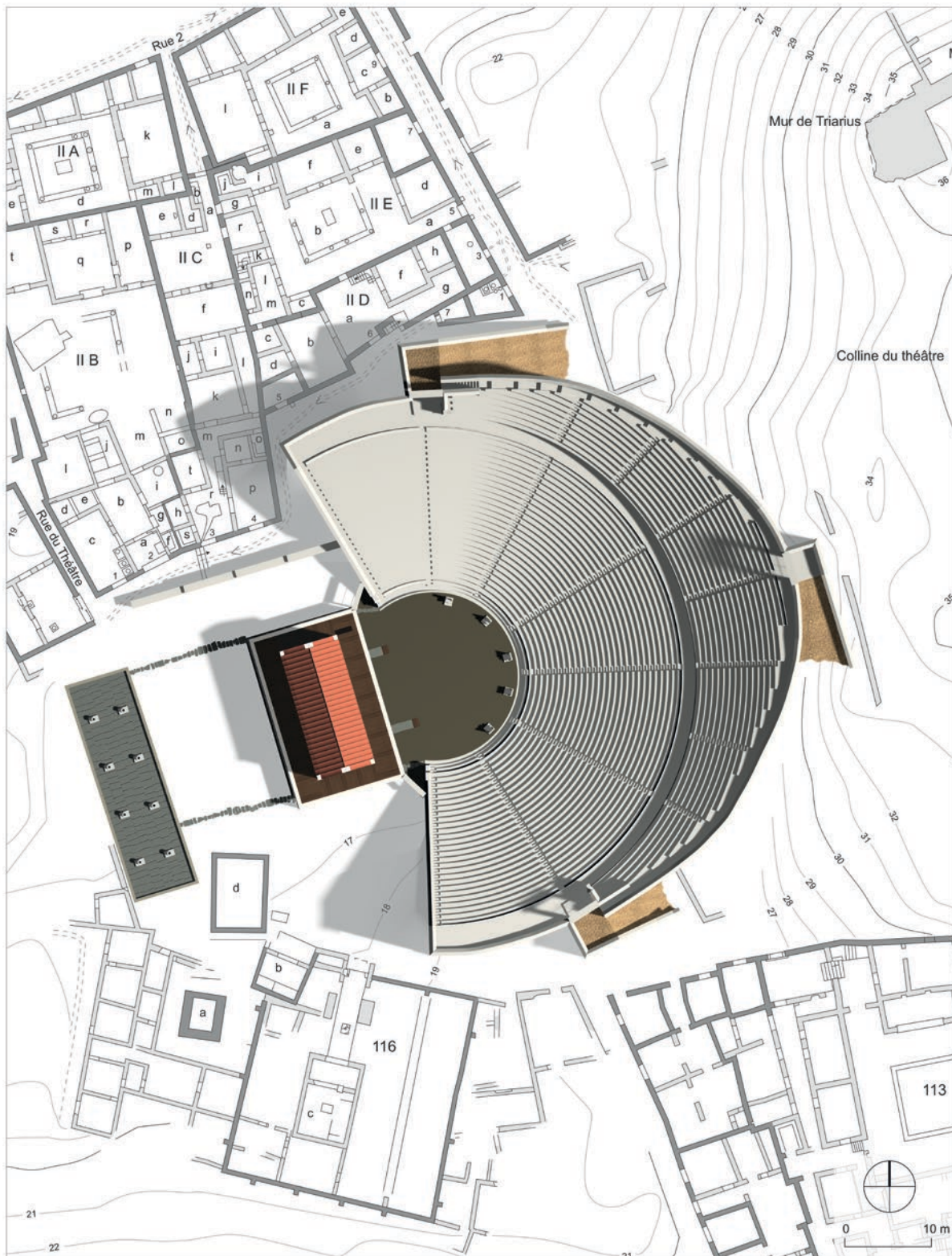
- 34 Η δυτική όψη του Κύνθου
(© EFA – J.-Ch. Moretti).
- 35 Αεροφωτογραφία της
Συνοικίας του Θεάτρου
και του ίδιου του Θεάτρου
(© EFA – Chr. Gaston,
J.-Ch. Moretti).

36 Αποκατάσταση
του Θεάτρου πάνω
στην κάτοψη του
περιβάλλοντος χώρου
(© EFA, μελέτη
Ph. Fraisse /
J.-Ch. Moretti, μακέτα
Fr.-Fr. Müller).

37 Αποκατάσταση
της αυλής της Οικίας
της Τρίαϊνας από
τον Α. Gabriel το 1911
(© Fonds A. Gabriel,
λήψη CCJ – AMU).

38 Αξονομετρική
αποκατάσταση της
Οικίας του Διονύσου
(© EFA – πιθανώς
του G. Poulsen).

37

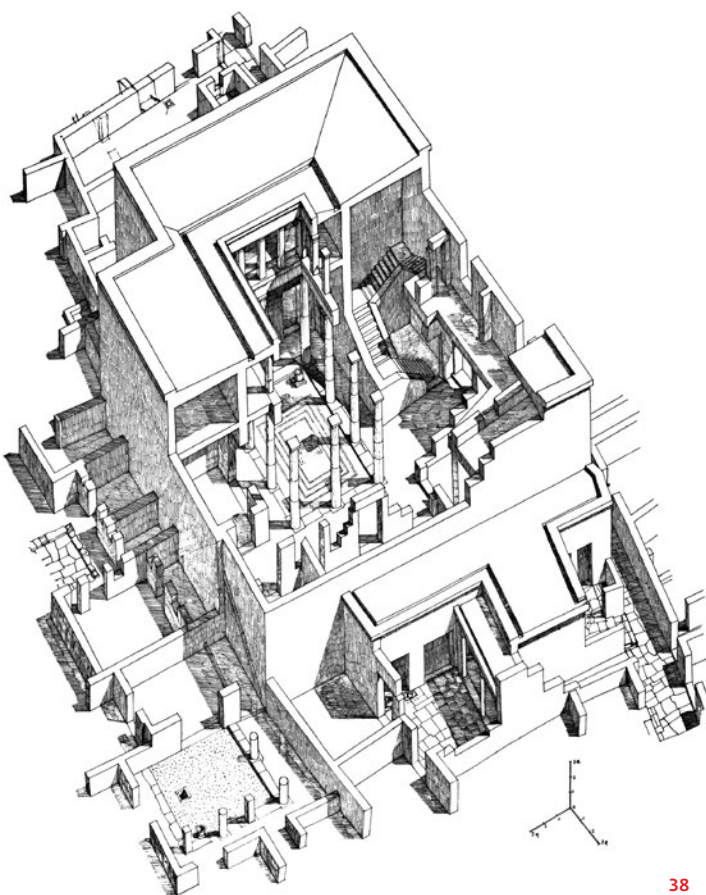
Φρυγίας και της Μουσίας και σημαντικές θεότητες. Αυτή η ποικιλομορφία αντικατοπτρίζει τον κοσμοπολιτισμό της Δήλου γύρω στο 100 π.Χ. και τη θρησκευτική ελευθερία που επικρατούσε.

10.- Η Συνοικία του Θεάτρου

Η Συνοικία του Θεάτρου είναι η παλαιότερη και η πιο ανεσκαμμένη συνοικία (εικ. 35). Η ζώνη που έχει αποκαλυφθεί εκτείνεται μεταξύ των εμπορικών κτηρίων του αρχαίου λιμανιού και ενός λόφου στους πρόποδες του οποίου βρισκόταν το Θέατρο (εικ. 36), το οποίο είχε σαράντα τρεις σειρές εδωλίων και σκηνικό οικοδόμημα με προσκήνιο. Κατασκευάστηκε ανάμεσα στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. και στο 240 π.Χ. στις παρυφές μιας πλατείας κάτω από την οποία είχε διαμορφωθεί μια μεγάλη δημόσια δεξαμενή νερού. Η πρόσβαση στην πλατεία γινόταν μέσω μιας πλακόστρωτης οδού, της Οδού του Θεάτρου, η οποία ξεκινά από την οδό που βρίσκεται πάνω από τις οικιστικές νησίδες με τα καταστήματα του λιμανιού. Δεκάδες καταστήματα, τα περισσότερα με ένα ευρύ άνοιγμα στην πρόσοψη που οδηγούσε σε μονόχωρο δωμάτιο, πλαισιώνουν τις δύο αυτές οδούς. Σε ακανόνιστες νησίδες, τα καταστήματα συνδυάζονται με οικίες, κάποιες πολύ ταπεινές και άλλες πολυτελέστερες, που είχαν περίστυλη αυλή, κάτω από την οποία υπήρχε δεξαμενή για ύδρευση, αποχωρητήρια, λουτρό, διάκοσμο με ψηφιδωτά, τοιχογραφίες και αγάλματα. Στη Συνοικία του Θεάτρου βρέθηκαν τα πλουσιότερα σπίτια της Δήλου, είτε στο παλαιότερο τμήμα, στην κάτω πλευρά της πλατείας του θεάτρου, είτε στο νεότερο τμήμα, στην πάνω πλευρά. Προς τα κάτω, βρίσκονται η Οικία της Τρίαινας (εικ. 37), η Οικία του Διονύσου (εικ. 38), διώροφη κατοικία επιφάνειας περίπου 500 τ.μ. στο ισόγειο με μεγάλη περίστυλη αυλή διακοσμημένη με ψηφιδωτό που απεικονίζει έναν φτερωτό Διόνυσο πάνω σε τίγρη, καθώς και η πιο ταπεινή οικία ενός ζευγαριού Αθηναίων, του Διοσκούριδη και της Κλεοπάτρας, η οποία είχε μάλιστα ζητήσει να ανεγερθούν μέσα στην κατοικία της μαρμάρινα αγάλματα του συζύγου της και της ίδιας. Προς τα πάνω, δύο κατοικίες ξεχωρίζουν χάρη στα ψηφιδωτά τους: η Οικία των Δελφινιών και η Οικία των Προσωπείων.

Η Οικία των Δελφινιών έχει ένα ψηφιδωτό στην κύρια είσοδο με το σύμβολο της φοινικικής θεότητας Τανίτ και άλλο ένα στην αυλή (εικ. 39) το οποίο αναπαριστά, γύρω από κεντρικό ρόδακα με την υπογραφή ενός τεχνίτη από την Άραδο της Φοινίκης, έναν αγώνα μεταξύ ηνιόχων που ιππεύουν δελφίνια. Καθένας από τους αναβάτες φέρει το σύμβολο κάποιου θεού, ενώ τελικά νικητής στέφεται ο αναβάτης που αντιπροσωπεύει τον Διόνυσο. Το σύμβολο της Τανίτ και η υπογραφή του ψηφιδωτού της αυλής υποδηλώνουν ότι στο σπίτι αυτό κατοικούσε κάποια οικογένεια φοινικικής καταγωγής.

Η Οικία των Προσωπείων ξεχωρίζει για την περίστυλη

38

αυλή της, με τους κίονες της βόρειας πτέρυγας να είναι ψηλότεροι από τους υπόλοιπους, και για τις τέσσερις αίθουσες συμποσίων με ψηφιδωτά δάπεδα: ξεκινώντας από τα ανατολικά, το πρώτο ψηφιδωτό απεικονίζει έναν Διόνυσο πλαισιωμένο από δύο Κένταυρους (εικ. 1), το επόμενο απεικονίζει κύβους που δημιουργούν την ψευδαίσθηση του βάθους και περιβάλλονται από δύο ταινίες διακοσμημένες με προσωπεία της Νέας Κωμωδίας· το τρίτο ψηφιδωτό παριστάνει έναν Σειληνό που χορεύει υπό τη μουσική συνοδεία ενός αυλητή που κάθετα σε βράχο· και στο τελευταίο ψηφιδωτό απεικονίζονται δύο αντικριστά δελφίνια στην είσοδο και στο κέντρο, ανάμεσα σε δύο ρόδακες, ένα πτηνό και από πάνω του ένας αμφορέας και ένα κλαδί φοίνικα.

39 Η αυλή της Οικίας των Δελφινιών
(© EFA – J.-Ch. Moretti).

*Η Γαλλική Σχολή Αθηνών δημοσιεύει μονογραφίες αφιερωμένες στη Δήλο στη σειρά *Exploration archéologique de Délos*. Ο 1ος τόμος δημοσιεύτηκε το 1909 και ο 45ος τόμος το 2019. Οι περισσότερες από αυτές τις μονογραφίες είναι προσβάσιμες διαδικτυακά στη διεύθυνση <https://cefael.efa.gr>. Επίσης, ένα διαδικτυακό Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφόρησης (web-SIG) της Δήλου είναι προσβάσιμο στη διεύθυνση <https://sig-delos.efa.gr>.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bruneau Ph., *Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale* (BEFAR 217), Παρίσι 1970.
Bruneau Ph., *Études d'archéologie délienne, Recueil d'articles rassemblés et indexés par J.-Ch. Moretti* (BCH Suppl. 47), Αθήνα 2006.
Bruneau Ph. / Brunet M. / Farnoux A. / Moretti J.-Ch., *Délos. Île sacrée et ville cosmopolite*, Παρίσι 1996.
Bruneau Ph. / Ducat J., με τη συμβολή των Brunet M. / Farnoux A. / Moretti

J.-Ch., *Οδηγός της Δήλου* (Sites et Monuments 1), Αθήνα 2010.
Chankowski V., *Athènes et Délos à l'époque classique: recherches sur l'administration du sanctuaire d'Apollon délien* (BEFAR 331), Αθήνα 2008.
Chankowski V., *Parasites du dieu. Comptes, financiers et commerçants dans la Délos hellénistique* (BEFAR 384), Αθήνα 2019.
Hermay A. / Jockey Ph. / Queyrel Fr., υπό τη διεύθ. του J. Marcadé, λήψεις του Ph. Collet, *Sculptures déliennes*

(Sites et Monuments 17), Αθήνα 1996.
Marcadé J., *Au musée de Délos: étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île* (BEFAR 215), Παρίσι 1969.
Moretti J.-Ch., *Délos. Δήλος. Delos. 1873-1913: images d'une ville antique révélée par la fouille – Εικόνες μιας αρχαίας πόλης που έφερε στο φως η ανασκαφή – Images of an Ancient City Revealed through Excavation*, Αθήνα 2017.
Χατζηδάκης Π., *Δήλος*, Αθήνα 2003.